

Мария Русинова

ДИКТОВКИТЕ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ПУНКТУАЦИЯ

Отдавна диктовката е заела място сред най-често прилаганите в училищната практика упражнения за овладяване на правописа и пунктуацията. Това се определя от нейните широки обучаващи и контролни функции. Но методистите не пропускат да предупредят, че постоянното използване на диктовки от един вид в занятията по роден език може да създаде еднообразие в урочната работа и да доведе до намаляване на интереса на учениците не само към този, но и към другите видове.

В обучението по пунктуация намират приложение всички видове диктовки — предупредителна, обяснителна, коментирана, подборна, свободна, творческа, диктовка по памет, диктовка в съчетание със синтактична задача и други техни разновидности.

При писане под диктовка ученикът възприема текста слухово и за да постави правилно и точно препинателните знаци, трябва да е подготвен да вниква безпогрешно в смисъла на текста и на всяко изречение поотделно. При диктовката ученикът предава чрез препинателните знаци тази интерпретация на текста, която е направил четящият, т. е. учителят. Затова умението на учителя да чете текста изразително, да предава посредством гласа си препинателните знаци, които "се четат", е от голямо значение за постигане на обучаващия характер на диктовката. От учителя се изисква да се подготви за четене на текста, определен за диктовка. Немалко учители не обръщат достатъчно внимание на тази страна от подготовката за такъв вид пунктуационно упражнение. Четенето на целия текст, както и на отделните изречения, трябва да бъде естествено — вредни са намеренията на някои учители както да "замажат" препинателните знаци, така и отчетливо да наблегнат на тях и с това да подскажат на учениците, че на съответното място трябва да поставят препинателен знак. Важно изискване при диктуване е изречението да бъде прочетено естествено и изразително не само първия път, но и колкото пъти се налага да бъде препрочетено (цялостно или на части).

Възприемането на текста като цялост и на отделните изречения в него изисква внимание към съдържанието, към интонацията и към синтактичната структура на изреченията. В процеса на възприемане на изречението учениците

трябва мислено да му направят синтактичен разбор и да определят местата и характера на препинателните знаци.

Важен момент от подготовката на учителя за диктовка е изборът на изходния текст. Някои видове диктовки могат да се организират и върху отделни изречения, но в повечето случаи се подбира цялостен текст. За да изпълни ролята си на обучаващо средство, текстът трябва да съдържа в достатъчно количество синтактичните категории, конструкции или изречения, чиято пунктуация се упражнява. Освен това той трябва да бъде съобразен със средните възможности на учениците от класа и паралелката. Често наблюдавана практика е, когато учителят, преподаващ на няколко паралелки от един клас, си служи с един и същ текст за диктовка. Това е нормално при провеждане на диктовка с контролен характер, но при обучаващата диктовка посочената практика не винаги е най-подходяща. Като имаме предвид, че успеваемостта в отделните паралелки не е еднаква, уместна е препоръката към учителите да подбират различни по обем и трудност текстове, като се съобразяват с възможностите на учениците от съответната паралелка. Налага се в паралелки с по-ниски резултати да се работи по-продължително време, като текстовете за диктовка постепенно се усложняват. Крайната цел е изравняване на пунктуационните умения на учениците от различните паралелки и овладяване на пунктуационния минимум, определен от учебната програма.

При избор на вида диктовка учителят се съобразява със степента на трудност, която съпътствува нейното изпълнение. На един по-ранен етап от формирането на пунктуационни умения е подходящо да се приложи предупредителната диктовка, а едва след това — обяснителната. Предупредителната е по-лека за изпълнение, тъй като предварително се извършва пунктуационен разбор на всяко изречение и едва след това текстът се диктува и се записва. Напр. при затвърдяване на пунктуацията на сложно съставно с подчинено определително изречение може да се използва за предупредителна диктовка откъс от разказа на Ем. Станев "Майчини тревоги":

"Дунка, която за пръв път стана майка тая пролет, лежеше в гъстите, сочнозелени листа на дивия чесън. Там беше прохладно и мухите не я безпокояха. Тя беше малка кошута с влажна лъскавочерна муцуна, с големи кадифе-нотъмни очи, които гледаха тревожно.

На двадесетина стъпки оттук в гъстака, където ланшната шума още стоеше по клоните, бе скрита първата ѝ рожба, малкото еленче, нашарено с жълтеникави петна и точки. То бе заровено в сухите листа, гдето мъчно може да се различи."

Извършва се чрез беседа синтактичен и пунктуационен разбор на сложните изречения, в състава на които има подчинено определително изречение. Обръща се внимание на съюзната връзка, на определяемата дума от главното изречение и на мястото на подчиненото определително изречение — непосредствено след определяемото. Особено внимание изискват случаите, когато определяемото не е в края на главното изречение и подчиненото определително изречение разкъсва

частите му, напр. "Дунка, която за пръв път стана майка тая пролет, лежеше в гъстите, сочнозелени листа на дивия чесън". Учениците обикновено забравят за втората запетая, която сигнализира края на подчиненото определително изречение и продължаване на главното изречение.

Записването на диктовката може да стане непосредствено след разбора или след известно време (но учениците трябва да бъдат предупредени, че върху анализирания текст ще правят диктовка). Успехът ще зависи твърде много от това, доколко учителят е съумял да привлече вниманието на учениците към анализа (разбора) на текста и на отделните изречения в него, доколко активно и съзнателно те са участвували в този процес.

Обяснителната диктовка е по-трудна, защото изисква по-голяма самостоятелност от учениците. Отначало те записват текста под диктовка, а след това вече обясняват какви препинателни знаци има във всяко изречение (или в определени изречения) и защо се поставят (задължително е да се припомни правилото, за да бъде то разбрано от всички ученици). Обяснителната диктовка също включва синтактичен и пунктуационен разбор на изреченията, но той се извършва с цел да се провери доколко съзнателно и мотивирано учениците поставят препинателните знаци, като в същото време се попълват и пропуските им.

По-трудна от обяснителната диктовка пък е коментиранията, при която ученикът е задължен да обяснява употребата на препинателните знаци в процеса на писане. Той пише и гласно разсъждава на кое място какъв препинателен знак трябва да се постави. Обикновено всеки ученик коментира по едно изречение, а останалите пишат и следят отговора на съученика си, като са готови всеки момент да го коригират или допълнят. Целта е да се приучат учениците да анализират изречението от гледище на синтактичния му строеж и на свързаната с това пунктуация в самия процес на писане и да поставят веднага препинателните знаци. Трябва да се каже, че това не се постига лесно и отведнъж, поради което се налага тренировъчната дейност в клас да бъде по-продължителна.

За подготвена предупредителна диктовка обикновено се избира по-труден текст. Анализира се в клас употребата на препинателните знаци, записва се текстът, учениците въкщи могат допълнително да поработят върху него и след известно време (след няколко дни или след седмица) същият текст отново се диктува в клас. Чрез този вид диктовка се развива преди всичко пунктуационната памет на учениците, проверява се доколко съзнателно и трайно са усвоили определени пунктуационни правила и могат ли успешно да ги прилагат при писане.

В обучението по пунктуация твърде широко приложение има диктовката, съчетана със синтактична задача. Паралелно със записване на диктуваните изречения ученикът изпълнява и конкретна синтактична задача, която има отношение към употребените препинателни знаци. Такава синтактична задача

може да бъде напр.: да се подчертаят обръщенията, еднородните, обособените или вметнатите части, да се подчертаят подчинените изречения от определен вид (определителни, допълнителни, обстоятелствени).

Друг вид диктовка е подборната. При нея учениците не записват целия текст, а само изреченията, в състава на които има напр. еднородни или обособени части, или вметнати части и изречения, или определен вид подчинено изречение и т. н., т. е. такива синтактични единици, които имат непосредствено отношение към пунктуацията. Подборната диктовка изисква от учениците да съсредоточат вниманието си върху съответната синтактична конструкция или единица и веднага да я запишат, като правилно поставят и препинателните знаци. Такава диктовка може да бъде организирана във връзка с изучаване на всяка от посочените по-горе синтактични категории или единици, тъй като ползата от нея е твърде голяма за учениците. Тя има и опростен вариант, при който учениците записват само конструкцията или изречението, напр. учителят диктува изречението "Около първото село зеленееха ливади, пожълтели от цветя" (А. Дончев), а учениците записват само "..., пожълтели от цветя".

В зависимост от това какви пунктуационни правила се затвърдяват, подборната диктовка може да бъде усложнена и със синтактична задача — напр. да се подчертаят преките допълнения, съгласуваните определения, обстоятелствата за време и т. н. Тази разновидност на подборната диктовка е особено резултатна, когато се изучават обособените части или еднородните части и се упражнява тяхната пунктуация. Напр. учителят чете: "Я за Димитровден, я за Коледа идеше от съседното село с магаре дядо ми Павел. Колкото беше едър, толкова и гласът му беше висок. Той разправяше най-често за Освободителната война, за казаците и за конете им" (П. Матев), а учениците, които имат задача да запишат само еднородните части и да определят каква част на изречението са, изпълняват:

Я за Димитровден, я за Коледа... (обст. за време)

... за Освободителната война, за казаците и за конете им (непряко допълн.)

Самостоятелен характер имат диктовката по памет, творческата диктовка и свободната диктовка, поради което практикуването им става на един вече по-висок етап от изграждане на пунктуационните умения и навици. Диктовката по памет е вид упражнение, при което кратък текст се анализира откъм съдържание, строеж на изреченията и употреба на препинателните знаци, а след това — по време на същия урок или на друг урок — учениците го записват по памет. Диктовката по памет изисква самостоятелност в работата на учениците. Тя спомага и за развиване на техните речево-комуникативни умения. Оценката на този вид диктовка се извършва според това дали учениците са употребили съдържателните се в текста еднородни, обособени или вметнати части или

съответните видове подчинени изречения и дали са поставили правилно препинателните знаци.

Творческата диктовка пък е свързана с преустройство (редактиране) на изреченията с определена конструкция или съответен вид подчинено изречение, напр. замяна на обособените части с подчинени изречения или обратно. Такава диктовка обикновено се извършва върху отделни изречения или съвсем кратък текст. Ако се използва текст, учителят внимава да не би след редактирането на съответните изречения да се получи синтактично еднообразие (напр. в текста е имало и други подчинени изречения и поради това след замяната на обособените части с подчинени изречения ще се получат еднакви по строеж синтактични единици).

Учителят може да диктува и само част от изречение, а учениците трябва да го продължат и да поставят съответните препинателни знаци. Напр. учителят диктува "Ако не бях уморен", а от учениците се изисква да продължат изречението и да поставят съответен препинателен знак ("Ако не бях уморен, щях да отида да играя").

Свободната диктовка е вече напълно самостоятелен вид упражнение и представлява преход от диктовка към преразказ. Отличава се от него със синтактично-пунктуационната задача, която задължително се поставя на учениците. В някои методически помагала това упражнение е известно и като преразказ със синтактично-пунктуационна задача. Напр. задачата може да бъде: да се запазят вметнатите изрази в текста, да се употребят подчинени допълнителни изречения със съюз **че** и др. и да се поставят съответните препинателни знаци. Свободната диктовка показва известно сходство с диктовката по памет, но все пак те са различни видове упражнения, тъй като при свободната диктовка се допускат по-големи отклонения от оригиналния текст, т. е. по-голяма свобода при предаване на съдържанието му.

В методическата литература се препоръчва диктовката с продължение¹, която може да намери приложение и в обучението по пунктуация. Нейната същност е, че отначало учениците записват част от текста под формата на диктовка, а след това създават свое продължение, смислово и композиционно свързано с продиктувания текст. Такъв вид диктовка може да се използва най-резултатно в VII клас, след като са напълно изучени пунктуационните правила от училищния минимум. На по-ранен етап учителят може да ограничи задачата — в продължението да употребят една или друга синтактична конструкция или вид сложно изречение, като приложат съответно и пунктуационните правила.

Друг вид диктовка, слабо познат и практикуван у нас, е "Проверявам себе си"². По време на писане ученикът има право да подчертае всички места, където се съмнява дали има препинателен знак и какъв е той, но не е сигурен в знанията и в уменията си. След приключване на работата има право да запита учителя, да направи справка в учебника или в друг справочник по пунктуация. По тоя начин ученикът проверява пунктуационните си умения. Практикува се и вариант,

при който в процеса на писане ученикът може да запита учителя, щом не е сигурен за даден препинателен знак, но при тази практика се смущава работата на останалите ученици.

Най-сетне може да бъде препоръчана и така наречената взаимна диктовка, при която един ученик диктува, а друг пише, след което си разменят ролите. Положителното тук е това, че всеки ученик се поставя в положението и на проверител, и на изпълнител.

От педагогическото майсторство на учителя зависи на кой етап от формирането на пунктуационните умения и навици какъв вид диктовка ще подбере и ще приложи, като се съобразява, от една страна, с характерните особености на диктовката, а от друга страна, с подготовката на учениците.

БЕЛЕЖКИ

¹ Т. А. Ладыженская. Диктант с продолжением. — Русский язык в школе, 1978, № 5, с. 40 — 46.

² А. И. Кобызев. Новый вид диктанта — "Проверяю себя". Москва, 1962.